

Газда І., Лазурова Н.О. (Брно, Чеська Республіка)

Політичний дискурс: функції слова в політичному мовленні (на матеріалі української та чеської мов)

У статті в межах загального визначення поняття дискурсу зроблено спробу визначити специфічні характеристики політичного дискурсу, а також окреслено загальні підходи до аналізу суспільно-політичної лексики та політичного дискурсу в українській та чеській мовах.

Ключові слова: *політичний дискурс, мова політики, аналіз політичного дискурсу, суспільно-політична лексика.*

В статтє в рамках общєго определения понятия дискурса сделана попытка определения специфических характеристик политического дискурса, а также очерчены общие подходы к анализу общественно-политической лексики и политического дискурса в украинском и чешском языках.

Ключевые слова: *политический дискурс, язык политики, анализ политического дискурса, общественно-политическая лексика.*

In the annotated article the author attempts to define the specific features of the political discourse within the frame of general definition of the notion "discourse", as well as to point out some common approaches to analysis of social and political vocabulary and political discourse analysis in modern Ukrainian and Czech languages.

Key words: *political discourse, language of politics, political discourse analysis, social and political vocabulary.*

Актуальність дослідження політичного дискурсу зумовлена специфікою об'єкта дослідження, бо об'єктивно існує потреба в науковому обґрунтуванні даного феномена, хоча й досі не існує узгодженості щодо розуміння політичного дискурсу представниками різних наук. На сучасному етапі розвитку чеської та української мов політичний дискурс стає важливим чинником як суспільного, так і культурного життя. Політична комунікація відіграє вирішальну роль у процесах розбудови держави, в утвердженні її місця у світовому інформаційному просторі. Політична лексика, яка виступає основною складовою політичного мовлення, є одним з найбільш рухливих прошарків лексичної системи. З одного боку, політична лексика дає змогу дослідити вплив екстралінгвістичних факторів на структуру мови, з іншого – відіграє найважливішу роль у розповсюдженні суспільно-політичних концепцій та формуванні соціальної свідомості населення.

Наукова новизна дослідження вмотивовується спробою порівняльного аналізу сучасної української та чеської політичного дискурсу та його мовних засобів з погляду взаємодії мовних і соціальних чинників. Аналіз політичного мовлення та функцій слів у ньому дає змогу не лише дослідити вплив екстралінгвістичних

факторів на структуру мови, але й виявити ті властивості мовної системи, які дозволяють реалізувати прагматичні завдання політичного дискурсу.

Поняття «дискурс» дуже багатозначне. Воно походить від латинського слова *discursus*, що буквально означало «біг у різних напрямках». Поступово термін набуває величезної кількості різноманітних значень. У науковій літературі, насамперед лінгвістичній, слово дискурс в основному вживається як синонім слова текст. Причому під текстом може розумітися не тільки специфічний продукт мовної діяльності, а й будь-яке явище дійсності, що має знакову природу й певним чином структуроване: наприклад, фільми, спектаклі, мітинги, дебати тощо. У сучасній науковій літературі не існує авторських прав на використання данного терміна. Саме тому його вживання таке багатозначне. Конкретне значення терміна дискурс визначається в рамках існуючих підходів до вивчення мови і мовної діяльності [8, 7-86].

До найважливіших характеристик дискурсу в його сучасному розумінні можна віднести такі:

1) дискурс являє собою складне комунікативне явище, що містить у собі і соціальний контекст, який дає уявлення як про учасників комунікації (їхні характеристики), так і про процеси виробництва і сприйняття повідомлень [4];

2) дискурс відображає суб'єктивну психологію людини, і отже, він не може бути відчужений від того, хто говорить [2, 3-42];

3) за самою своєю суттю дискурс – явище когнітивне, тобто таке, що має справу з передачею знань, з оперуванням знаннями особливого роду і, головне, зі створенням нових знань [5, 7-25];

4) дискурс – це «зв'язаний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними й іншими факторами; мовлення, розглянуте як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і в механізмах їхньої свідомості (когнітивних процесах)» [1, 136-137].

Проте при всьому розмаїтті підходів доцільно говорити про два основних. Прибічники першого підходу під дискурсом розуміють фрагменти дійсності, що мають часову довжину, логіку розгортання (сюжет), являють собою закінчений твір. Представники іншого, більш вузького підходу трактують дискурс як особливий вид комунікації. «Дискурс є комунікативна подія, що відбувається між тим, хто говорить і слухає (спостерігачем та ін.) у процесі комунікативної дії в певному часовому, просторовому й іншому контексті. Ця комунікативна дія може бути мовною, письмовою, мати вербальні і невербальні складові» [8, 7-86]. Під політичним дискурсом розуміється зв'язаний текст, зумовлений ситуацією політичного спілкування у сукупності з прагматичними, соціологічними, психологічними та іншими факторами. Політичний дискурс актуалізується у таких жанрах, як промова політика, інаугураційне звернення президента, політичний документ (указ президента, зміст закону, комюніке), звіти уряду у парламенті, затвердження або обговорення бюджету [6, 22-28].

Сучасне політичне життя в Україні та Чехії актуалізувало значення політичного слова. Це істотно змінює систему вимог до політика, до кожного члена суспільства та ситуації загалом. Політик мусить вміти зрозуміло висловлювати свою думку, а також політичну волю спільноти, лідером якої він виступає. Це стає нормою у ситуації політичного дискурсу, яка вимагає відкритості — завдяки слову — раніше прихованих для думки сфер. Така роль слова в політиці стала історичною очевидністю. Але слово не можна звести лише до засобу, яким слід навчитися добре володіти, бо саме політичний дискурс визначає не тільки межі політичного мислення, а й реальність політичної дії. Мова, надто ж політична, завжди включає інтерпретацію світу та приховані (а також і явні) оцінки реальних та можливих політичних явищ. Політичні ідеї та владні відносини фіксуються в мові. Тому політичний дискурс задає можливі форми політичної практики. Засоби масової інформації — той соціальний інститут, у якому реалізується політичний дискурс. У вимірах «рівня демократичності» суспільства засоби масової інформації є насправді головним показником, критерієм або певним масштабом. Саме ЗМІ, по суті, найбільш повно втілюють у собі головну ознаку демократично організованого суспільства. Якщо говорити про сутність того, що називають сьогодні засобами масової інформації, то вже з самої назви можна зрозуміти, що йдеться про інформаційні засоби, які виконують функцію посередників людського спілкування — тобто медіаторів — у сучасному суспільстві. Одна з головних, якщо не найголовніша, функція політичного дискурсу ЗМІ — вплив на тих, кому він адресований. З допомогою політичної комунікації різні факти, політичні події, взагалі соціальна реальність інтерпретуються у вигідному для авторів повідомлення світлі, нав'язуючи загалу потрібне розуміння і дії, що з них випливають.

Як багатожанровий різновид публічного мовлення, політичний дискурс характеризується цілою низкою специфічних засобів. І суть тут не лише у вживанні специфічної детермінованої політичною діяльністю лексики, а й у своєрідному відборі й організації певних структур вираження відповідно до прагматичних настанов, цілей і умов спілкування, що склалися в процесі професійної діяльності політиків. Політики усвідомлюють необхідність оволодіння такими стилем мовлення і нормами літературної мови, які здатні дати найвищий коефіцієнт корисної дії. Особлива роль у встановленні комунікативно-стилістичної тональності спілкування, безперечно, належить лексиці та фразеології. Саме від стилістичного забарвлення слів, словосполучень і висловів, що використовуються в тексті, багато в чому залежить, яким він буде. Метою спілкування політиків є втілення певної ідеології, що означає цілеспрямований вплив на адресата за допомогою певних мовних засобів. Аналізуючи тісний зв'язок між поняттями «мова» та «ідеологія», потрібно брати до уваги, що тут йдеться не про ідеологічний

характер мови як суспільного явища, а про ідеологічно зумовлений характер застосування конкретних мов. Маніпулювання суспільною свідомістю за допомогою мови призводить до того, що ідеологічні конотації певних слів спотворюють їхнє значення. Такі властивості мови, як рухливість семантичної структури слова, складність відмежування конотації від прямих денотативних значень, варіативність денотативних і конотативних значень одних і тих самих мовних знаків під впливом соціальних чинників, багатокomпонентність як лексичного, так і прагматичного значення, синонімічні й асоціативні зв'язки слів, модальність висловлювання, оцінність семантики і т.д., навмисно й цілеспрямовано використовуються пропагандою. Найбільш очевидним у плані мовного впливу є потенціал лексики. Її основою є уявлення про розширюваність, невизначеність і абстрактність значення слова. На рівні слова існують ситуації спілкування, коли комунікативна семантика слова суперечить його семантиці.

У зв'язку зі змінами в політичному житті України та Чехії постає проблема аналізу основних ознак політичного дискурсу та функцій слів в політичному мовленні. Основною складовою політичного мовлення виступає суспільно-політична лексика. Суспільно-політична лексика сучасних української та чеської мов є обширом номінацій, які вербалізують світ понять зі сфери світоглядних, ідеологічних, політичних знань, на часі актуальних, соціально-апробованих для суспільства. У славістиці 70-х – 80-х – 90-х років ХХ століття й в сучасну добу погляд на суспільно-політичну лексику уніфікується в основній характеристиці цієї лексичної підсистеми, яка глобально вербалізує широку сферу діяльності суспільства, а саме сферу політики, політекономії, ідеології, світоглядності. При цьому існують численні уточнення щодо визначення функціональних меж підсистеми, різних критеріїв класифікації номенклатурних лексем, самих дефініцій класифікаційних підгруп. Семантика суспільно-політичної лексики зумовлює виділення її основних функцій: номінативної, оцінювальної та прагматичної[3, 14]. Номінативна функція є основою для всіх слів мови, але слова можуть не лише називати, а й виражати оцінку. Ця друга (оцінювальна) функція слів відіграє провідну роль у політичному мовленні, оскільки оцінювання зумовлюється ідеологічною позицією суб'єкта мовлення. Оцінювальний предикат має два основні значення – «добре» й «погано» або «плюс» і «мінус». Але не всі слова, які містять компонент оцінки, можна віднести до того чи іншого полюсу, якщо вони використовуються поза контекстом (*важливий, важкий, надавати перевагу, důležitý, těžký, dát přednost*). Загалом для політичного мовлення найбільш значущим є прагматичний аспект, виділення оцінювальних сем у

словах, оскільки прагматика пов'язана з виявленням ставлення суб'єкта до вживаного знака, а також вплив знаків на того, хто їх використовує.

Структурною особливістю суспільно-політичної лексики української та чеської мов є наявність великої кількості композитів (композитних структур). Особливу увагу привертають одиниці, які мають відмінну структуру в українській та чеській мовах.

<i>Чеська мова</i>	<i>Українська мова</i>
<i>Словосочетание</i>	<i>Композит</i>
lidově demokratický	народно-демократичний
sociálně demokratický	соціально-демократичний
sociálně společenský	соціально-побутовий
sociálně ekonomický	соціально-економічний
sociálně politický	соціально-політичний
vzájemné vztahy	взаємовідносини
<i>Композит</i>	<i>Словосочетание</i>
dluhopis	боргове зобов'язання
maloobchodník	роздрібний продавець
<i>Композит</i>	<i>Композит</i>
občanskoprávní	громадянсько-правовий
viceprezident	віце-президент
vicepremiér	віце-прем'єр
celostátní	загальнодержавний

Суспільно-політична лексика як основна складова політичного дискурсу відзначається динамічністю семантичних процесів, що зумовлені соціальним дискурсом подій суспільно-політичного життя країни (деактуалізація лексики, деідеологізація лексики, політизація, деполітизація, активізація деяких семантичних моделей, метафоризація, контекстні конотації). Найбільш актуальними на сьогодні (особливо в українському політичному мовленні) є процеси активізації семантичної моделі, яка виражає оцінку особистості як суспільного явища, та метафоризації як вираження оцінки суспільно-політичної ситуації. Цікаво, що для останньої характерне використання великої кількості лексем з різних тематичних груп лексики, зокрема будівельної, медичної та зоологічної (*атрофія влади, хвороба суспільства, chodba vlády, nemoc společnosti, pták úspěchu*). Метафоричність набула статусу важливої ознаки політичного дискурсу України та Чехії, що призвело до необхідності експлікації та осмислення особливого виду метафоричної одиниці – політичної метафори. Розглядаючи особливості української та чеської суспільно-політичної лексики, звертаємо увагу на високий ступінь метафоризації суспільно-політичних текстів. Сучасний український та чеський політичний дискурс характеризується використанням великої кількості метафор, що засвідчують засоби масової інформації (*Позначається і наша стара хвороба — відсутність правої опозиції, яка послідовно відстоювала б саме такі принципи. День 19.02.2005. За кілька місяців Україна стрімко, як на швидкісній шахтній кліті, опустила ся зі сфери світла і сподівань на позитивні зміни в зону*

темряви. День 12.05.2010. Нарівні з поновленням пленарних засідань Верховної Ради темні хмари згустилися над парламентською коаліцією. День 13.05.2009.//Politici studentům zkazili hru na volby nanečisto. Studenti však dostali užitečnější lekci. Dozvěděli se, jak čistá je politika. V sociálnědemokratickém podání zvláště. MF Dnes. 27.02.2010). Процес метафоризації більшою мірою позначився на українському політичному дискурсі, аніж на чеському. Деякі речення складаються з суцільних метафор (*Проте, рецепти антиінфляційної політики стали однією з найбільш популярних «срав» політичної «кухні»* (День, 03.06.2008). *Держава ще не була відкритим гравцем на ринковому полі ЗМІ. Вона повинна забрати те, що належить саме державним установам, і грати поруч з приватними телеструктурами* (День, 21.03.2000)).

Семантичні процеси, які відбувалися й наразі відбуваються у складі суспільно-політичної лексики сучасних української та чеської мов, мають міжнародний контекст і відбуваються за плином класичних процесів у мовних змінах, пов'язаних із соціальним та політичним дискурсом держав. Докорінні політичні зміни в Україні та Чехії кінця ХХ століття супроводжувались радикальними змінами і в суспільно-політичній свідомості, що вплинуло на систему мови в цілому, і на мовні засоби, що вживаються у політичному дискурсі зокрема. Політичний дискурс є репрезентацією дискурсу влади та її політики. У демократичному суспільстві, основою, стрижнем політики є політична комунікація, політичний дискурс, який дозволяє синхронізувати життя суспільства як єдиного організму. Політичний дискурс — це вербалізований вияв політики, мовна дійсність, у конкретних соціальних координатах, соціолінгвістична структура.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Совет. энцикл., 1990; 2. Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики / Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16: Лингвистическая прагматика; 3. Воробьева О.И. Политическая лексика. Ее функции в современной усной и письменной речи. – Архангельск, 2000; 4. Дейк Т.А. ван. Язык, познание, коммуникация: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.; 5. Кубрякова Е.С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике //Дискурс, речь, речевая деятельность. – М., 2000; 6. Лук'янець В. Філософія дискурсу // Вісник НАН УКР. – 2002. – №12; 7. Онуфрив. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі. Автореферат дисертації на здобуття наук. ст. канд. філол. Наук. – Київ, 2005; 8. Политическая наука: Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН, Ин-т сравн. политологии, Рос. ассоц. полит. науки; Отв. ред. и сост. В.И.Герасимов, М.В.Ильин. – М., 2002. – № 3: Политический дискурс: История и современные исследования.